

K VÝZVOVÉ MODALITĚ VYJÁDRĚNÉ INFINITIVEM V RUŠTINĚ A V ČEŠTINĚ

Helena Flídrová

Modalita patří k těm klíčovým otázkám v lingvistice, na jejichž rozpracování mají nesporné zásluhy brněňští slavisté.

V tomto příspěvku bude pozornost věnována výzvové modalitě (tj. imperativnosti), konkrétně pak infinitivu jakožto jednomu z možných způsobů jejího vyjádření. U strukturních typů infinitivních výzev si budeme všimnout také sémantických odstínů imperativnosti, neboli (v terminologii M. Grepla)¹ dílčích hodnot v rámci imperativního postoje, které ruský výzvový infinitiv vyjadřuje, dále zaměřenosti infinitivních výzev na adresáta a současně jejich českých ekvivalentů.

Infinitiv se tradičně pokládá za tvar modálně neutrální nebo amodální,² nebo tvar označující neskutečnostně, abstraktně pojmaný děj,³ který teprve v kontextu nabývá konkrétního modálního významu, tedy i imperativního.

V inventáři ruských formálních prostředků sloužících k vyjádření výzvové modalitě je infinitiv poměrně častý, na rozdíl od češtiny.

1. Nejčastěji se ve výzvové platnosti setkáváme se samostatným infinitivem, který z hlediska sémantických odstínů imperativnosti vyjadřuje především kategoričké příkazy a povely.⁴ Např.: *Встать! Закрыть дверь! Трубку не*

¹ Grepl, M.: Imperativní postoje a imperativ. Sb. prací FFBU, řada jazykovědná A 27, UJEP, Brno 1979, s. 116-174.

² Svoboda, K.: Infinitiv v současné spisovné češtině. ČSAV, Praha 1962; Řeháček, L.: Sémantika a syntax infinitivu v současném polském spisovném jazyce. Praha 1966.

³ Poldauf, I.: Infinitiv v angličtině. ČMF 1954, s. 14; Kopečný, F.: Základy české skladby. Praha 1958.

⁴ Podle H. Běličové (Modální báze jednoduché věty a souvětí, Linguistica V, ÚJČ, Praha 1983, s. 100) zde funkci výzvy plní tvar pojmenovávající činnost, tj. pojmenování činnosti spojené u adresáta s představou o ní předpokládá, že vybavení představy plní funkci signálu, po němž následuje očekávaná činnost.

брать! Прекратить огонь! Svým neosobním charakterem a stručností jsou tyto výzvy blízké neslovesným výzvoým konstrukcím typu *Вперед! Ко мне!*

Většinou se takové výzvy vyskytují ve sféře vojenské nebo sportovní, tedy nějaké organizované činnosti s kolektivním adresátem. Nejsou však vyloučeny ani v interpersonální komunikaci. Tam je pak zdůrazněn autoritativní postoj mluvčího k adresátovi, očekává se neodkladné splnění rozkazu a nepředpokládá se slovní reakce adresáta.

V češtině jsou těmto infinitivním výzvám ekvivalentní také infinitivní konstrukce, např. *Zavřít dveře! Sluchátko nezvedat! Palbu ukončit!*

Pro většinu českých infinitivních povelů však je příznačné, že jim v ruštině odpovídá konstrukce s imperativem 2.os.sg. nebo neslovesná konstrukce.⁵ Např. *Zastavit stát!* - *Стой!* *Četo, vyrovnat!* - *Ввод, направо равняйся!* *Прapore, насадат!* - *Батальон, по машинам!*

Pro ruštinu je charakteristické zrušení číselného protikladu u imperativu v případech kolektivního pojetí adresáta (např.: *Стой, ребята!*), což je běžné především v povelích. Kromě toho však je třeba u povelů vůbec brát v úvahu, že se vždy jedná o ustálené formy příkazu v tom kterém jazyce.⁶

Dále se sem řadí písemné formy příkazů v masové komunikaci, jako např. *Руками не трогать! Собак не выгуливать!*, jimž v češtině odpovídají jak infinitivní, tak i dvoučlenné konstrukce s imperativem nebo trpným příčestím. Např.: *Nesahat! Nedotýkat se! Nedotýkejte se rukama! Vodit psy do parku (je) zakázáno!*

Jestliže je adresát ruských infinitivních výzev vyjádřen dativem subjektu požadované činnosti, odpovídají těmto výzvám v češtině dvoučlenné konstrukce s indikativem, s indikativem a částicí *at'* nebo s modálním slovesem. Např.: *Никому не двигаться!* - *Никто (at') се не хыбе!* *Никто се не смт хыбат!*, *Капитану Иванову остаться!* - *Капитан Иванов (at') зůstане!* *Капитан Иванов мт/муст зўстат!*

V češtině je možné i spojení subjektu v nominativu s infinitivem. Např.: *Вы не, вы почат!*

Kromě kategorických příkazů a povelů může samostatný infinitiv vyjadřovat různé pokyny nebo instrukce a návody, což se týká opět oblasti masové komuni-

⁵ Srov. také *Svetlík, J.*: О структурных типах императивных предложений в русском и словацком языках. Zborník Katedry ruského jazyka a literatury FFUK k 30. výročí vzniku katedry, Bratislava 1977.

⁶ V pojetí M. Grepla (*Grepl, M. - Karlík, P.*: Skladba spisovné češtiny. SPN, Praha 1986, s. 72) tvoří povelové výrazy závazné nebo aspoň ustálené soustavy. Tendence k vytváření dvouslovných struktur způsobuje, že povelové výrazy mají někdy duplicitní sémantiku (např. *Zastavit stát!*).

kace v písemné podobě. Důraz je zde kladen nikoliv na kategoričnost, ale především na neosobnost, všeobecnost adresáta a stručnost. Např.: *Перед употреблением взбалтывать! Прибавить квашеную капусту!* Zde se také v češtině vyskytuje infinitiv, častější však jsou indikativní tvary v 1.os.pl. (zejména v receptech) nebo zvrtné slovesné tvary ve 3.os.sg.

Na okraj oblasti výzvového užití samostatného infinitivu patří podle našeho názoru ustálené infinitivní výzvy k jídlu. Např.: *Обедать! Ужинать, друзья! Павлик, Степан, кушать!* Infinitivem těchto sloves mluvčí vyzývá k pohybu za účelem jídla, takže infinitiv zde lze zaměnit pouze imperativem pohybového slovesa (*Пойд'те їст, обěдват, веčeřет*) a nikoliv slovesa, které je v infinitivu, jako tomu bylo v předcházejících případech. V češtině je obvyklejší neslovesné vyjádření (*Обěd! Веčeřет!*).

2. Kromě samostatného infinitivu se ve výzvové platnosti užívá v ruštině také infinitivu s částicí *бы*. Tyto konstrukce vyjadřují záhodnost nějaké činnosti, a tedy zejména radu nebo doporučení adresátovi nebo návrh ke společné činnosti, jíž se účastní i mluvčí. Jedná se tak o zcela jiné sémantické odstíny imperativnosti než u infinitivu bez částice *бы*.⁷ Např.: *Тебе бы отдохнуть. Вам бы посоветоваться. Нам бы уже идти.*

V češtině těmto výzvám odpovídají dvoučlenné konstrukce s kondicionálem modálního slovesa *мѣти* (*мѣл быs, мѣли byste, мѣли bychom*).

Pokud není ukazatel adresáta děje explicitně vyjádřen, rozumí se jím obvykle 1.os.pl., nebo se jedná o subjekt všeobecný, např.: *Пойму бы уже. - Мѣли bychom už їт. Пойд'ме уж. Сказать бы ему об этом. - Мѣло бы се ти о том říци.* Avšak většinou se právě vzhledem k nevyjádřenému ukazateli adresáta děje tyto konstrukce již z výzvové modalitě ymykají.⁸

Infinitivní výzvy s částicí *бы* a bez subjektového dativu se nestávají jednoznačnějšími co do jejich adresáta ani ve spojení s oslovením. Např. ve větě *Володя, марш бы сыкрать*. může být subjektem požadované činnosti buď oslovená osoba (*Володя*), nebo oslovená osoba spolu s dalšími osobami, nebo se může jednat o návrh ke společné činnosti i s mluvčím, nebo může jít o výzvu zprostředkovanou, kdy má oslovená osoba tlumočit adresátovi nebo adresátům požadavek mluvčího. Takže přicházejí v úvahu tyto české ekvivalenty: *Влад'о, мѣл быs, мѣли byste, мѣли bychom, мѣли бы zahrát pochod.*

⁷ Kondicionálová částice jako by přenácela zmírněnou kondicionálovou výzvu i do jiných struktur - i do vět neslovesných (např. *Воды бы.*).

⁸ Podle V. Hraběte (*Hrabě, V. - Adamec, P.: Transformační syntax současné ruštiny I. Praha 1969, s. 86*) se jedná spíše o nutnostní modifikaci než o rozkaz.

Někdy se v této skupině infinitivních výzev vyskytuje místo částice *бы* slovo *лучше*. Např.: *Вам лучше уехать раньше. - Мěl byste, мĕла byste, мĕли byste радĕжи одjet дĕтве. Тебе лучше не ходить со мноу. - Немĕл бус, немĕла бус радĕжи се мноу ходит.* To svĕdĕčí o blĕzkosti modalitы a oblasti hodnocenĕí a zároveň o explicitně vyjádřenĕm altruismu v radĕ nebo doporuĕenĕí.

3. Samostatný infinitiv mĕže mĕt výzvovou platnost takĕ v podobĕ tázacĕ jednoĕlennĕ infinitivnĕ vĕty. Mĕ-li sdĕlovatel výzvovou zámĕr, nemusĕ volit typ vĕty formálně žádacĕ, ale transpozici vĕty tázacĕ do platnosti výzvy.⁹

Výzvovou platnost mohou mĕt jak infinitivnĕ otázky zjišťovacĕ, tak doplňovacĕ.

U infinitivnĕch otázek zjišťovacĕch se z hlediska sĕmantickĕch odstĕnĕ imperativnosti jednĕ o návrh ke společně realizaci dĕje, tj. o transpozici do platnosti inkluzivnĕho imperativu. Tyto konstrukce mohou mĕt kladnou nebo zápornou podobu.

V kladně podobĕ bĕvá výzvovou modalita zdĕrazněna modálními slovy *может* nebo *может быть*, která podtrhujĕ neroznodnost návrhu. Např.: *Может, в гости сходит к кому-нибудь? Может быть, съездит нам куда-нибудь?*

Záporná podoba návrhu obsahuje částici *ли*. Např.: *Не поехать ли за город? Не захать ли нам к нему?*

V ĕeštinĕ se místo infinitivnĕch konstrukcí užívat tázacĕch konstrukcí s kondicionálem a částicemi *že, со, snad* (ve spojení s *aby, kdyby*) nebo infinitivu s částicemi *a со takhle*. Např.: *Со kdybychом, со аbychом, же bychом шĕли к нĕкому на návĕшту?, Со takhle јт к нĕкому на návĕшту?*

Záporným infinitivnĕm konstrukcĕm, které jsou v ruštinĕ ĕastĕjší, odpovĕdajĕí v ĕeštinĕ kromĕ uvedenĕch moŕnostĕ takĕ konstrukce s modálními slovesy *могĕ, мĕти* v zápornĕ podobĕ. Např.: *Не захать ли нам к нему? - Немĕли bychом, немohли bychом к нĕму zajet?*

Infinitivnĕ otázky doplňovacĕ jsou ve výzvovou platnosti ménĕ obvyklĕ. Jednĕ se o výzvy k oraĕnému dĕji, neŕ vyjadřuje infinitiv v otázce. Např.: *Чего напрасно шуметь? Зачем же хулиганит?* Tyto výzvy majĕ rĕtorickĕ charakter. Nejdřĕve se jimi vyjadřuje z hlediska mluvĕšho neŕádoucnost realizace dĕje, z ĕehoŕ teprve sekundárnĕ plyne výzvovou smysl.

Bez subjektivĕho dativu jakoŕto explicitnĕho ukazatele adresáta požadovanĕ ĕinnosti jsou tyto konstrukce mimo kontext mnohoznaĕné. Jednoznaĕnými z hlediska adresáta je ĕinĕ bud' subjektivĕ dativ, jako např. *Почему бы вам к*

⁹ K transpozici vĕty tázacĕ do platnosti výzvy sr. podrobnĕji *Бĕlicovĕ, H.*: Vĕtnĕ paradigmatica a modalita, *Slavica Slovaca* 8, 1973, s. 27 - 28; *Русская грамматика* 2, Praha 1979, s. 821; Modální báze jednoduchĕ vĕty a souvĕtĕ. *Linguistica V, ĀSAV, ŬJĀ, Praha 1983, s. 92 n.*

нам не приехать?, nebo spojení infinitivní otázkové výzvy s větou obsahující imperativ, tj. s větou i po formální stránce výzvousou, např. *Что с ними связываться? Плюньте на них!*

Co se týče českých ekvivalentů těchto infinitivních výzev, můžeme pozorovat, že pokud je jejich adresátem 2. os. sg. nebo pl., odpovídají jim dvoučlenné konstrukce s kondicionálem nebo imperativem, např.: *Proč by ses zbytečně rozčiloval, proč byste se zbytečně rozčilovali? Nerozčiluj se, nerozčilujte se zbytečně!*, pokud však se jedná o 1. os. pl., tedy o inkluzivní imperativ, je možný i v češtině infinitiv, např. *Nač se zbytečně rozčilovat?* (vedle konstrukcí s kondicionálem nebo imperativem: *Proč bychom se zbytečně rozčilovali? Nerozčilujme se zbytečně.*)

V ruštině se tedy mezi formálními prostředky sloužícími k vyjádření výzvové modalitě vyskytuje infinitiv častěji než v češtině. Avšak i v případech, kdy mezi oběma jazyky existuje formální shoda (jako např. u výzvového infinitivu bez činitelského dativu a bez částice *бы*), se nesečkáváme vždy s očekávaným českým nebo naopak ruským ekvivalentem infinitivní výzvy. Vyplývá to nejen z obecné syntaktické charakteristiky obou jazyků, ale i z jazykového úzu, jímž je také do značné míry ovlivněn výběr jazykových prostředků. Týká se to v našem materiálu zejména oblasti povelů jakožto závazných nebo ustálených forem příkazu v daném jazyce, nebo některých písemných kategorických příkazů nebo pokynů a instrukcí v masové komunikaci.